

הנכבה כ"כאילו מלחמה"

תום פסח*

חלק מרכזי במחאה המתמשכת של השנה החולפת, לפני שבעה באוקטובר, היה הדין בתפקידו של הצבא בחברה הישראלית. כך למשל התרבו הקריאות לגיוס נרחב יותר של חרדים, "שריונרים להגנת הדמוקרטיה" ערכו מצעד אל הכנסת, וקצינים מיחידות רבות הודיעו שיסרבו להגיע למילואים אם הרפורמה תפגע בעצמאות מערכת המשפט ותחשוף אותם לתביעות בחו"ל על מעשיהם בצבא. מאז מתקפת חמאס עבר הציבור הישראלי לתמוך כמעט ללא סייג בפעילות הצבא בעזה.

הספר כאילו לא הייתה מלחמה נותר רלוונטי גם כעבור כמעט שלושה עשורים, משום שהוא מלמד על התנאים החברתיים המאפשרים חשיבה ביקורתית על המיליטריזם ועל מרכזיותו של הצבא בחברה הישראלית. עדנה לומסקי-פדר ראינה 42 חיילים שלחמו במלחמת יום הכיפורים. על פי פרשנותה, מרביתם לא השתתפו ישירות ב"קרבות המפורסמים" ולכן הם חשים שאין להם הכשר חברתי לחוות משבר אישי בעקבות המלחמה. "רק מי שהוכיח ללא עוררין במהלך המלחמה שליטה על גופו ורגשותיו, רשאי שהיא תחדור לחייו מבלי לערער את אתוס הלוחם ברמה החברתית ולאיים על דימויו העצמי" (עמ' 191). לצד אלה היא מתארת קבוצה זעירה של אנשים שנחשבים כמי שנכשלו בעמידה באתוס הלוחם – הלומי הקרב (עמ' 192).

לומסקי-פדר מציינת, גם במאמרים מאוחרים יותר, שמנגנון הפיקוח החברתי על הזכאות לדבר מתנה בלחימה לא רק הבעת רגשות, אלא גם התלבטויות מוסריות. למי שהיו במוקד הלחימה ו"הוכיחו את עצמם" התאפשר בכל זאת להביע התלבטויות כאלה, וזהו מאפיין דורי של בני התקופה. לעומתם, בני דור תש"ח חשו ברובם כבני "דור קנוני" המחויבים לייצג את אתוס הלוחם ללא ביקורת או ספקות (בן-זאב ולומסקי-פדר, 2015; לומסקי-פדר, 2018).

המחקר שלי (פסח, 2019), שנערך בשנים 2011-2012, עסק גם הוא בלוחמים מדור מסוים (לוחמי 1948), אבל ניסיתי להבחין בין חוויות מלחמה שונות. ראינתי 28 אנשים שנלחמו ב-48' והיו מפקדים או חוגרים מתשע חטיבות (מתוך 12 שפעלו בזמן המלחמה). את המרואיינים איתרתי דרך פעילותם בעמותות הנצחה רשמיות או בעזרת מכרים. שאלת המחקר שלי הייתה כיצד הם תיארו את כיבושם של יישובים פלסטיניים, בניסיון להבין כיצד תוארה הנכבה בחברה הישראלית.

לא ביקשתי מהמרואיינים תשובה ישירה לשאלה, אלא ביקשתי מהם לתאר לי את מהלך המלחמה מנקודת מבטם, מתחילתה ועד סופה. כמו המרואיינים של לומסקי-פדר, גם הם נטו להתמקד ב"קרבות המפורסמים", או מה שהם כינו "קרבות קשים", אפילו אם לא השתתפו בהם בעצמם. בקרבות אלו חוו הלוחמים וחבריהם אלימות רבה, וזו עוררה לפעמים ביקורת כלפי המפקדים, הגיעה לידיעת המשפחות והציבור הרחב יותר והציבה

* ד"ר תום פסח, המכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל – חיפה

בפני השורדים את הדרישה להנציח את חבריהם שנהרגו. גם מקרים של כמעט מוות, פציעה או נס שמנע פגיעה זכו לתשומת לב רבה.

בראינות היו גם סימנים להסתרה של אירועים שעוררו מבוכה או בושה, למשל סיפורים שהמרוויינים קטעו בפתאומיות ועברו לנושא אחר, כשידוע לי שבאתר שעליו סיפרו התרחש טבח של עשרות אזרחים.

הממצא המעניין יותר, בעיניי, נוגע למקרי האמצע, אלה שהמרוויינים כינו "קרבות לא קשים". אלה היו אירועים שהכוחות הפעילו בהם אלימות מסוימת אך חוו מעט מאוד ממנה בתגובה, ומשום כך הם לא נחשבו ראויים להתייחסות. מרבית ההשתלטויות על יישובים פלסטיניים תוארו כך, והם כללו לרוב הפגזה חסרת הבחנה שהביאה לבריחתם של מרבית התושבים המקומיים (והנותרים לרוב גורשו או נהרגו לאחר הכיבוש). לומסקי־פדר מצאה כי לוחמים שלא השתתפו בקרבות קשים נחשבו כמי שאין להם זכות להשמיע ביקורת; ואילו אני מצאתי כי יש אירועים שאינם מעוררים ביקורת רבה – לא מעשים מבישים של טבח המוני, אלא אירועים שנחשבים קרבות, אך לא קרבות קשים. לרוב, כאשר המחיר היה נמוך, כלומר הלוחמים לא חוו אלימות רבה, לא הועלתה ביקורת על אירועי הכיבוש הללו והם לא נחשבו משמעותיים, אף שהביאו בסופו של דבר להגליית מרבית האוכלוסייה הפלסטינית מן השטח שהפך להיות מדינת ישראל. הראיונות אמנם נערכו כעבור שנים רבות, אבל גם מחומרים כתובים בני התקופה (למשל ביומנים ובדיווחים בעיתונות) עולה הבחנה דומה בין קרבות קשים לקלים, והאחרונים זכו לתשומת לב מועטה מאוד.

לומסקי־פדר הדגישה את המאפיינים התרבותיים של כל דור לוחמים (כגון המחויבות של דור תש"ח לאתוס הלוחם), אולם ההבחנה בין קרבות קשים לקלים העלתה בעיניי מחדש את הצורך בניחות מטריאליסטי יותר של התנאים שגרמו לקרב ב־1948 להיחנות כקל או קשה. אחד התנאים האלה הוא הנשק המועט שהיה בדרך כלל בידי האוכלוסייה הפלסטינית, על רקע המדיניות הבריטית הנוקשה בעניין מאז המרד הערבי, בניגוד לצבאות ערב שהיו מצוידים יותר והצליחו לגרום לאבדות ניכרות בקרב הלוחמים הישראלים (הגם שסבלו אף הם מן האמברגו שהטילו מדינות המערב, שישראל הצליחה לעוקפו בעזרת ברית המועצות וצ'כיה). מניחות השוואתי שערכתי על חברות מתיישבים אחרות (ארצות הברית, אוסטרליה וניו זילנד במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, והמלחמות שהתרחשו שם בין מתיישבים לילידים), עלה שמחיר נתפס גבוה של פעולות לוחמה – בחיי אדם ובמשאבים – חיזק את מעמד המבקרים מבין המתיישבים, ואילו מחיר נתפס נמוך הקל על ההתעלמות מהם. לשם השוואה, ההפגנות הגדולות בארץ לאחר הטבח בסברה ושתילה ב־1982 התקיימו גם על רקע מותם של חיילים ישראלים רבים במלחמת לבנון הראשונה והחשש ממותם של רבים נוספים.

בעשורים האחרונים, מאז מלחמת לבנון הראשונה, המחיר ששילמה ישראל על עימותים עם מדינות ערב היה נמוך, וגם הכיבוש תחזק מרבית הזמן במחיר נמוך יחסית. בהתאם לכך פחתה עוצמת הביקורת המוסרית על הצבא, ביחס לתקופה שמתארת לומסקי־פדר. בעיניי, ההיבט המטריאליסטי הזה הוא השלמה חשובה לניתוח שלה.

מקורות

בן־זאב, אפרת, ועדנה לומסקי־פדר. (2015). דור קנוני: בין הלאומי לבין הפרטי בזיכרונות של לוחמי תש"ח ויום כיפור. *מגמות*, נ(2), 7-28.

לומסקי־פדר, עדנה. (2018). שתיקות והשתקות. *תיאוריה וביקורת*, 50, 93-102.

פסח, תום. (2019). "קרבות לא קשים": איך הגדירו חיילים ישראלים את גירוש הפלסטינים ב־1948. בתוך *דפנה הירש (עורכת), מפגשים: היסטוריה ואנתרופולוגיה של המרחב הישראלי־פלסטיני (עמ' 147-175)*. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.